

Pepliński, Wiktor

"Prasa w systemie propagandy rządowej w Polsce 1926-1939 : studium techniki władzy", Andrzej Notkowski, Warszawa ; Łódź 1987 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 28/1, 131-133

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Andrzej Notkowski, *Prasa w systemie propagandy rządowej w Polsce 1926—1939. Studium techniki władzy*, Warszawa—Łódź 1987, ss. 489 + 3 nlb.

Swoją nową książkę Andrzej Notkowski opatrzył podtytułem *Studium techniki władzy*. Obraz miejsca prasy w systemie propagandy okresu pomajowego jest więc dla autora elementem samego sposobu sprawowania rządów po 1926 r. Wychodzi on z założenia, że „każda nowoczesna grupa rządząca [...] usiłuje umacniać i rozszerzać swoją dominację nad słowem. Albowiem im bardziej zawłaszcza prawo nazywania zachodzących w społecznej rzeczywistości wydarzeń i zjawisk, tym skuteczniej narzucać może obywatelom oceny, jakie uważa za przydatne dla własnych interesów”. Przyjmując, że w narastającym po 1926 r. systemie rządów autorytarnych „wolna gra sił politycznych” utrzymała się przede wszystkim w sferze wolności słowa, funkcja prasy jako dominującego wówczas środka masowego przekazu, a więc nośnika tego słowa, miała podstawowe znaczenie.

Autor koncentruje się na analizie procesu tworzenia własnego systemu prasy (wraz z jego prawnymi, ekonomicznymi i kulturalnymi uwarunkowaniami) przez obóz pomajowy, pozyskiwania prasy innych kierunków politycznych lub prasy niezależnej, przy równoczesnej walce z prasą opozycyjną, oraz na charakterystyce udziału instytucji i organizacji państwowych w sterowaniu systemem prasy polskiej. Ten dualizm spojrzenia zdeterminował samą koncepcję książki, a w praktyce jej konstrukcję. Część pierwsza prasy to — najogólniej biorąc — analiza systemu funkcjonowania prasy prorządowej, część druga to charakterystyka udziału instytucji i organizacji państwowych w procesie tworzenia, pozyskiwania i sterowania prasą, a także funkcji polityki kadrowej w tym procesie.

Podział ten ma swoje zalety, nie wolny jest jednak od pewnych niedoskonałości. Do zalet należy niewątpliwie fakt, że każdy z problemów jest wyodrębniony i omówiony w odrębnym rozdziale, do niedoskonałości — niejednorodna budowa tych rozdziałów. Jeśli w części pierwszej składają się na nie szerokie charakterystyki poszczególnych zagadnień związanych z funkcjonowaniem całego systemu prasy lat 1926—1939 (z uwzględnieniem całego okresu 1918—1939), to w drugiej ich treść dotyczy udziału poszczególnych instytucji rządowych i wojskowych oraz ludzi z nimi związanych w sterowaniu tym systemem.

Niekiedy — szczególnie w części pierwszej — występują dysproporcje w skali zainteresowania autora poszczególnymi problemami. Przykładem mogą tu być — podstawowe dla tematu — uwarunkowania ekonomiczne systemu funkcjonowania prasy. Poświęcono im co prawda dwa rozdziały w części pierwszej („Ekonomiczna »organizacja« prasy” i „Ogólna koniunktura gospodarcza a »przemysł« wydawniczy”), ale biorąc pod uwagę ich objętość, jest to raczej afirmacja rozumienia znaczenia problemu niż jego opisanie. Niedostatki te rekompensowane są w części drugiej przez charakterystykę finansowych aspektów procesu instrumentalnego wykorzystywania prasy przez struktury władz państwowych dla realizacji celów propagandowych. Do osiągnięć tej sfery problematyki należy ukazanie oddziały-

wania ekonomicznego tych struktur na prasę, co może być kluczem do rozszyfrowania przyczyn uzyskania monopolistycznej pozycji przez obóz pomajowy w sterowaniu systemem prasy Drugiej Rzeczypospolitej. Warto tu dodać, że potencjał ekonomiczny dla powstawania lub rozpowszechniania prasy pro rządowej krył się również w samym aparacie urzędniczym systemu. Rodowód kapitałów wielu spółek i spółdzielni wydawniczych, które były promotorami pism sanacyjnych, polegał bardzo często na wymuszaniu wkładów członkowskich lub zakupie akcji od ludzi zależnych od władz, najczęściej administracji średniego i wyższego szczebla. Partycypacja finansowa w zakładaniu nowych tytułów, będących w dyspozycji organizacji rządowych, była w tym przypadku specyficznym probierzem lojalności wobec obozu politycznego, który przejął władzę po 1926 r. Niekiedy — warunkiem utrzymania zajmowanego stanowiska lub możliwości awansowania. W przypadku szeregowej kadry urzędniczej, której materialny udział w powstawaniu prasy pro rządowej był ze zrozumiałych względów bardzo ograniczony, funkcję probierza lojalności pełnił czasem sam fakt stałego abonowania dziennika rządowego. Szczególne znaczenie miało to tam, gdzie ze względu na wielkość lokalnych środowisk było to możliwe do kontrolowania.

Rozpoczynając książkę, autor stwierdził, że panowanie nad słowem przejawia się w trzech sferach działań: „1) tworzeniu i używaniu specyficznego dla danej grupy politycznej języka informacji i perswazji; 2) budowie i rozbudowie własnego (lub co najmniej zależnego od politycznego patrona) aparatu masowego przekazu; 3) podejmowaniu różnego rodzaju zabiegów formalnych i nieformalnych, zmierzających do ograniczenia wpływów, a niekiedy nawet i likwidacji konkurencyjnych ośrodków komunikowania społecznego”.

A. Notkowski koncentruje się przede wszystkim na analizie drugiej i trzeciej sfery tych działań, stąd też do czytelnika dociera obraz samego systemu zdominowania tego słowa dla realizacji własnych celów politycznych. Z książki wyłania się więc obraz prasy ściśle kontrolowanej, której system funkcjonowania przekształcał się równoległe z przeobrażeniami samej formy sprawowania władzy po 1926 r. Obraz ten jest odbiciem spojrzenia wynikającego z obserwacji procesu zawłaszczania systemu prasy polskiej przez obóz polityczny sprawujący władzę. Koncentruje się na prezentacji tych działań, które były związane z przekształcaniem prasy w kreowany przez elitę władzy posłuszny instrument realizacji celów związanych ze sferą propagandy. Z tego też względu jest nieco jednostronny, mimo zastrzeżenia że nie obejmuje prasy Wielkopolski i Pomorza (gdzie sytuacja była odmienna) oraz stwierdzeń dotyczących niesprawności w działaniu tego instrumentu. Ta zamierzona jednostroność — biorąc pod uwagę sformułowanie tematu — spowodowała, że praca ukazuje tylko fragment pewnej rzeczywistości, wynikającej z funkcji pełnionych przez prasę jako podstawowego środka masowego przekazu w procesie oddziaływania na masy.

Książka zawiera obszerny materiał faktograficzny, który stanowi celną egzemplifikację metod, form, środków, sposobów, jakimi można było oddziaływać na prasę w pewnym etapie jej rozwoju, w określonych warunkach społeczno-politycznych, ekonomicznych, prawnych, a także cywilizacyjnych. Autor z łatwością operuje tu dorobkiem piśmienniczym dotyczącym głównego zrębu prasy polskiej okresu międzywojennego, w dużym zakresie korzysta ze źródeł archiwalnych, mimo zastrzeżeń iż istnieje niewielka liczba źródeł pisanych dotyczących interesującego go tematu. Jest to zrozumiałe, biorąc pod uwagę jego wiedzę na temat prasy tego okresu, zawartą szczególnie w książce *Polska prasa prowincjonalna Drugiej Rzeczypospolitej (1918—1939)* (Warszawa—Łódź 1982). Gdy w tamtej skoncentrował się na analizie prasy ukazującej się poza ośrodkami centralnymi, to w obecnej materiał do obserwacji interesującego go problemu dostarczyła głównie prasa centralna, a przede wszystkim warszawska, co było logiczną konsekwencją wy-

nikającą z rangi tej prasy, a także z lokalizacji głównych ośrodków związanych z procesem oddziaływania na prasę. Podobnie można traktować wcześniejsze zainteresowanie autora tą problematyką, a szczególnie dwa artykuły opublikowane na łamach „Kwartalnika Historii Prasy Polskiej”: *Państwowa polityka prasowa Drugiej Rzeczypospolitej (1918—1939)* (1978, nr 1) oraz *Państwowa polityka Drugiej Rzeczypospolitej 1918—1939. Centralne ośrodki dyspozycji (resorty ministerialne, biuro propagandy wewnętrznej)* (1980, nr 4). Wszystko to wpłynęło kształtując na osiągnięcia badawcze A. Notkowskiego.

Z prezentowanej pracy wynikają wreszcie pewne prawdy uniwersalne, co poszerza wartość jej sfery poznawczej. Obserwując zmiany organizacyjne i koncepcyjne związane z miejscem i funkcją prasy w systemie sprawowania władzy, można równocześnie rejestrować cechy charakterystyczne dla przeobrażeń samego systemu społeczno-politycznego. Odnosi się to zarówno do przemieszczeń ośrodków dyspozycji związanych ze sterowaniem prasą w ramach struktur państwowych (degradacja agend prasowych PRM na rzecz PAT, MSW, naczelnych władz i instytucji wojskowych, nieformalnych gremiów w ramach elity rządzącej, rzeczywiście sprawujących władzę, itp.), jak i powiększania się wpływów aparatu policyjno-wojskowego. Widać tu sprzężenia zwrotne pomiędzy zawężaniem demokratyzmu systemu a skalą wolności słowa, wyrażające się m. in. w przeobrażeniach organizacji systemu funkcjonowania prasy.

Praca akcentuje również fakt, że pomimo tendencji do tworzenia w Polsce systemu prasy kierowanej do jego urzeczywistnienia nigdy nie doszło. W końcowych rozważaniach — biorąc pod uwagę różne opinie na temat celów, ku którym zmierzał obóz pomajowy pod koniec lat trzydziestych — autor odrzuca tezę o bliskiej perspektywie realizacji zasadniczych ograniczeń w sferze wolności słowa w Drugiej Rzeczypospolitej. Potwierdzeniem tego może być banalny fakt, że bez względu na skalę ingerencji politycznych, ekonomicznych, personalnych itp. dotyczących prasy lat 1926—1939 nie straciła ona większości cech, które charakteryzują funkcjonowanie prasy w systemie rządów demokratycznych.

Wiktor Peplński

Polska dziecięca. Studia pod redakcją B. Szackiej, Uniwersytet Warszawski. Instytut Socjologii, Warszawa 1987, ss. 385 + 23 nlb.

Polska dziecięca to owoc pracy zespołu socjologów Uniwersytetu Warszawskiego, którzy pod kierunkiem B. Szackiej podjęli próbę uchwycenia szeregu istotnych elementów obrazu Polski widzianego oczyma dzieci i przedstawianego dzieciom w naszym kraju. Chodziło przy tym nie tylko o Polskę dzisiejszą, ale także wizje jej przeszłości i przyszłości. Siedem prac składających się na ten tom opiera się na wartościowym materiale empirycznym, przede wszystkim ankietach wypełnionych przez dzieci klas szóstych w 1983 r. Jednak zamiar zrekonstruowania także obrazu Polski przedstawianego dzieciom kazał sięgnąć badaczom po nieodzowną w takich przypadkach technikę analizy treści, którą zastosowano wobec podręczników, czasopism i słuchowisk. Poniżej omawiam teksty oparte na analizie materiału prasowego i radiowego.

Analizę treści popularnego dwutygodnika dla przedszkolaków przeprowadziła Grażyna Gęsicka, przedstawiając otrzymane wyniki w pracy *Elementy struktury społecznej i treści narodowe w czasopiśmie dziecięcym „Miś”* (s. 171—236). „Miś” był przyjacielem kolejnych pokoleń maluchów, począwszy od swych narodzin w 1957 r. Poznawały go one zwykle najpierw przy koniecznej pomocy dorosłych.